

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

AUTOR: **Mgr Agnieszka Zborowska**

TYTUŁ: **Czynniki wpływające na zjawisko wypalenia zawodowego
wśród pielęgniarek i położnych**

PROMOTOR: **Dr hab. n. o zdr. Izabella Uchmanowicz, prof. nadzw**

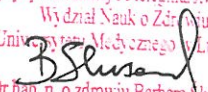
MIEJSCE WYKONANIA: **Zakład Pielęgniarstwa Internistycznego
Wydział Nauk o Zdrowiu
Uniwersytet Medyczny
im. Piastów Śląskich we Wrocławiu**

RECENZENT: **Dr hab. n. o zdr. Barbara Ślusarska**

**Zakład Medycyny Rodzinnej i Pielęgniarstwa Środowiskowego
Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny w Lublinie**

DATA: **Lublin, 08.06.2020r.**

Podpis :

Kierownik
Zakładu Medycyny Rodzinnej i Pielęgniarstwa Środowiskowego
Wydział Nauk o Zdrowiu
Uniwersytetu Medycznego w Lublinie

Dr hab. n. o zdrowiu Barbara Ślusarska

1. TEMAT PRACY

Wypalenie zawodowe jest związane z wieloma indywidualnymi przyczynami, jednakże badania dotyczące tego zagadnienia pozwoliły na wyodrębnienie całego szeregu czynników, które zwiększają jego ryzyko. Czynniki te są ściśle powiązane z osobą pracownika, jego osobowością oraz sposobem, w jaki funkcjonuje w środowisku pracy, głównie z kulturą organizacyjną, systemem motywowania oraz dominującymi stylami kierowania.

Wypalenie zawodowe w zawodach pielęgniarek i położnych uznaje się za bardzo ważny problem zarówno indywidualny, jak i społeczny, przy czym konsekwencje społeczne wydają się być bardziej dotkliwe niż indywidualne. Skutki tego procesu mają swoje negatywne konsekwencje głównie w odniesieniu do podopiecznych, obniżeniu ulega bowiem jakość pracy zawodowej, co może skutkować nawet wzrostem działań niepożądanych i błędów medycznych.

Temat przedłożonej mi do recenzji rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Zborowskiej pt.: *„Czynniki wpływające na zjawisko wypalenia zawodowego wśród pielęgniarek i położnych”* wychodzi naprzeciw aktualnym potrzebom zawodowym wśród pielęgniarek i położnych, szczególnie w obliczu narastającego deficytu kadr w tych grupach zawodowych.

2. STRUKTURA I STATYSTYKA PRACY

Rozprawa obejmuje 203 strony znormalizowanego wydruku komputerowego, w tym 176 strony autorskiego wywodu, 5 stron informacji bibliograficznych, 13 stron danych załączonych w aneksie (załączniki: spis rycin i tabel, wykaz skrótów oraz komplet narzędzi badawczych wykorzystanych w badaniach) oraz 9 stron streszczeń w języku polskim i angielskim. Zamieszczenie w dysertacji ostatnich z wymienionych stanowi istotny walor opracowania. Warto podkreślić, że nie we wszystkich ośrodkach akademickich kontynuowana jest dobra tradycja uzupełniania prac doktorskich w pełny komplet załączników, które zwiększają wyrazistość i czytelność konstrukcji pracy oraz stanowią o jej pełnej wiarygodności.

Wewnętrzna strukturę pracy tworzą: *Wstęp*, 6 rozdziałów ze stosownymi podrozdziałami sklasyfikowanymi według klucza zawartości merytorycznej, *Piśmiennictwo*, *Streszczenia*, *Spis tabel i rycin* oraz *Załączniki*. Układ treści w

pracy typowy dla tego charakteru opracowania. Spis treści przygotowany poprawnie merytorycznie, wnikliwie, z przemyślaną strategią jego układu. Treści w poszczególnych rozdziałach są uporządkowane przejrzysto zgodnie z zasadą od ogółu do szczegółu. W pracy Autorka zachowała stosowną proporcję objętości treści w poszczególnych jej częściach: teoretycznej (s.7-18), metodologicznej (s.19-23) i badawczej (s.24-168) oraz dyskusyjno-wnioskowej (s.169-176). Szatę graficzną opracowania wzbogacają liczne tabele w liczbie 132 oraz ryciny w liczbie 123.

Bibliografia obejmuje 69 pozycji piśmiennictwa odpowiednio dobrane, w języku polskim oraz angielskim. Pozycje bibliograficzne w znacznej mierze pochodzą z ostatnich 10 lat, są starannie opisane według obowiązujących zasad i uporządkowane w pracy zgodnie ze standardem Vancouver. Całość rozprawy ma postać bardzo starannego i estetycznego wydruku komputerowego.

3. WPROWADZENIE TEORETYCZNE

Wstęp teoretyczny do badań Doktorantka zaprezentowała w pięciu wyodrębnionych podrozdziałach z reprezentatywnym doбором treści poświęconych aspektom: wyjaśnienia pojęcia wypalenia zawodowego, jego przyczyn i objawów. Omówione zostały także takie czynniki powiązane z wypaleniem zawodowym jak: satysfakcja z pracy i satysfakcja z życia, w tym optymizm dyspozycyjny.

Wartością tego fragmentu pracy jest klarowność opracowanego tekstu, który powstał po szczegółowej analizie literatury oraz stanowi podstawę teoretyczną do przyjętej koncepcji badania empirycznego.

4. WARSTWA BADAWCZA ROZPRAWY

Doktorantka sformułowała główny cel naukowy rozprawy:

- ocena czynników wpływających na zjawisko wypalenia zawodowego wśród pielęgniarek i położnych, z uwzględnieniem satysfakcji z pracy, satysfakcji z życia i dyspozycyjnego optymizmu.

Cel badań obejmuje wybrany zakres wskaźników empirycznych odzwierciedlając istotę kierunkową badanego zjawiska.

Zakres, etapy i metoda badań przyjęte przez Doktorantkę gwarantują osiągnięcie zamierzonego celu badawczego. Badania przeprowadzono metodą

sondażu diagnostycznego oraz wykorzystane zostały narzędzia badawcze o statusie wystandaryzowanych, międzynarodowych skal stosowanych w ocenie zjawiska wypalenia zawodowego oraz jego determinantów, takie jak:

- Kwestionariusz Wypalenia Zawodowego (*Maslach Burnout Inventory, MBI*), opracowany przez Maslach i Jackson; polska adaptacja tego narzędzia dokonana przez T. Pasikowskiego;
- Test orientacji życiowej (*Life Orientation Test-Revised, LOT-R*) autorstwa Scheier, Carver, Bridges, w polskiej adaptacji przeprowadzone przez Poprawa i Juczyńskiego;
- Skala Satysfakcji z Życia - (*The Satisfaction with Life Scale, SWLS*) autorstwa Dienera i współpracowników, w polskiej adaptacji Z. Juczyńskiego;
- Skala Satysfakcji z Pracy (SSP) w opracowaniu A. Zalewskiej.

Grupę badanych stanowiło łącznie 723 pielęgniarek i położnych. Określone zostały czytelne kryteria włączenia do badań i wyłączenia. Badania przeprowadzono w okresie od stycznia do grudnia 2018 roku.

Do opisu uzyskanych wyników badań posłużono się miarami statystyk opisowych oraz analizą statystyczną przy użyciu testu chi-kwadrat, testu Manna-Whitneya, testu Kruskala-Wallisa oraz analizą korelacyjną Spearmana przy użyciu programu R, wersja 3.4.3. Zastosowane analizy statystyczne spełniają wymagania dla tego typu dowodów naukowych.

5. OCENA ETYCZNA BADAŃ

Badania stanowiące podstawę opracowania rozprawy doktorskiej zrealizowano zgodnie z wytycznymi Deklaracji Helsińskiej po uzyskaniu pozytywnej opinii Komisji Bioetycznej przy Uniwersytecie Medycznym we Wrocławiu Nr KB - 208/2018.

6. OCENA REZULTATÓW BADAŃ

Wyniki badań to rozdział najobszerniejszy, jest prezentacją uzyskanych wyników i analiz zależności pomiędzy rezultatami zastosowanych skal i pytań. Ten rozdział stanowi w moim przekonaniu najbardziej wartościową i oryginalną część pracy.

Badania przeprowadzono w dwóch grupach: pielęgniarek (n=625) oraz położnych (n=98), w których dominowało wykształcenie licencjackie i magisterskie, a prawie połowa badanych (47, 58%) legitymowała się stażem pracy powyżej 21 lat. Ważną kwestią w charakterystyce ogólnej badanych grup przy ocenie zjawiska wypalenia zawodowego jest informacja o liczbie miejsc pracy oraz liczbie godzin spędzonych w pracy w miesiącu - bowiem, aż 46,47% respondentów pracowało w więcej niż jednym miejscu pracy. Bardzo szczegółowa charakterystyka badanych grup z uwzględnieniem zmiennych społeczno-demograficznych, zawodowych, zdrowotnych, rodzinnych, elementów profilaktyki zespołu wypalenia zawodowego oraz czynników związanych z procesem pracy w zespole terapeutycznym jest istotną wartością tego fragmentu analizy badawczej. Dla klarownego odbioru tej rozległej części wyników badań w rozdziale 4.1. proponuję wyodrębnienie subrozdziałów z reprezentacją merytoryczną treści poświęconych powyższymi aspektom.

Kolejna, bardzo pokaźna część wyników badań ściśle związana z realizacją celu głównego pracy, ale także ukazująca związki wypalenia zawodowego z wieloma innymi zmiennymi (nieokreślonymi w celu głównym pracy), staje się podstawą do sugestii o potrzebie sformułowania pytań badawczych szczegółowych porządkujących charakter i zakres prezentowanych analiz badawczych.

Następne rozdziały przedstawiają związek wypalenia zawodowego w odniesieniu do grupy pielęgniarek (rozdz. 4.3; s. 63-114) i grupy położnych (rozdz. 4.5; s. 123-165) ze zmiennymi społeczno-zawodowymi (wiek, płeć, wykształcenie, stan cywilny, staż pracy, kwalifikacje zawodowe, liczba miejsc pracy, forma zatrudnienia, liczba pacjentów pod opieką, uwarunkowania rodzinne, czynniki zdrowotne itp.), a także związek ze skalami: orientacji życiowej (LOT-R), zadowolenia z życia (SWLS) oraz satysfakcji z pracy (SSP). Ta wnikliwa analiza badawcza wypalenia zawodowego z tak wieloma zmiennymi jest niewątpliwą zaletą opracowania, co warto byłoby także podkreślić podsumowaniem najważniejszych wyników badań z tego rozdziału.

Rozdziały 4.4. (s.115-122) oraz 4.6 (s.165-168) stanowią opis wyników analiz wielowymiarowych wypalenia zawodowego w grupie pielęgniarek i grupie położnych z wybranymi czynnikami wypalenia zawodowego. Każdy w nich ukazany jest w 4 modelach ze względu na swoistości dla subskał: wyczerpanie emocjonalne,

depersonalizacja, brak satysfakcji zawodowej oraz ogólnego wskaźnika wypalenia zawodowego (MBI).

Porównanie uzyskanych wyników badań analizy wielowymiarowej MBI w grupie pielęgniarek (współczynnik regresji $R^2=32,22\%$) oraz w grupie położnych (współczynnik regresji $R^2=64,41\%$), a także otrzymanych różnic w niezależnych predyktorach MBI, może stać się podstawą do szukania kolejnych interesujących uwarunkowań wypalenia zawodowego.

7. OCENA DYSKUSJI I WNIOSKÓW

Dyskusja (s. 169-176) stanowi następny oryginalny element opracowania. Autorka szczegółowo przedstawia odniesienia i interpretację wyników badań własnych do wyników publikowanych przez innych Autorów zarówno, w badaniach rodzimych jak i zagranicznych. Dyskusja autorskich wyników badań została przeprowadzona poprzez pryzmat najważniejszych czynników determinujących wypalenie zawodowe w grupie badanej. Ta część pracy świadczy, podobnie jak wstęp rozprawy, o dobrej orientacji w literaturze dotyczącej problematyki rozprawy.

Dyskusja przeprowadzona przez Doktorantkę jest poprawnie przygotowana, ciekawa, logiczna, co potwierdza dobre przygotowanie warsztatowe do pracy naukowej.

W uzupełnieniu części dotyczącej dyskusji warto podkreślić, że można byłoby ją wzmocnić poprzez omówienie ograniczeń badań oraz wskazówki dotyczące przyszłych badań, a także implikacje do praktyki pielęgniarskiej.

Wyniki badań Autorka podsumowuje w 5 wnioskach merytorycznych, które stanowią konkluzję empiryczną wybranych elementów w odniesieniu do celu naukowego pracy. Egzemplifikacja celu naukowego pracy w sformułowanych wnioskach z badań jest niepełna i wymaga doprecyzowania, szczególnie w kontekście czynnika satysfakcji z pracy` oraz satysfakcji z życia. Brakuje także wniosku w zakresie uzyskanych wyników wielowymiarowych wpływów na wypalenie zawodowe, co zostało bardzo szczegółowo udokumentowane w analizach badawczych

8. WARTOŚĆ NAUKOWA PRACY

Wartość naukowa pracy determinowana jest wiarygodnymi wynikami badań obrazującymi swoisty zakres i charakter wpływu wielu czynników na wypalenie zawodowe w grupie pielęgniarek i położnych.

O wartości naukowej pracy świadczą także wyniki analizy wielowymiarowej, które ukazują najsilniejsze determinanty w aktualnych uwarunkowaniach zjawiska wypalenia zawodowego wśród pielęgniarek i położnych.

Ponadto poczynione ustalenia mogą przyczynić się do podjęcia różnorodnych działań w zakresie ogólnie pojętej polityki przeciwdziałania zjawisku wypalenia zawodowego w praktyce opieki zdrowotnej.

9. WARTOŚĆ PRAKTYCZNA PRACY

Przeprowadzone badania, ze względu na ich wieloaspektowość oraz bardzo interesujące rezultaty mogą stanowić podstawę do opracowania wytycznych projektowania pracy zgodnych z zasadami profilaktyki i wdrażania programów przeciwdziałania zjawisku wypalenia zawodowego wśród pielęgniarek i położnych.

Mogą być wykorzystywane przez menedżerów i kierownictwo systemu w ochronie zdrowia, którzy zajmują się zarządzaniem i organizacją opieki zdrowotnej, planowaniem pracy kadr pielęgniarskich i położniczych w sposób praktyczny.

10. OCENA EDYTORSKA

Tekst pracy doktorskiej przedłożonej do recenzji jest opracowany ze starannością i uporządkowany logicznie oraz przejrzysty. Analiza treści opracowania wskazuje na dobrą sprawność lingwistyczną Autorki. Jednak w tekście można znaleźć także nieliczne błędy edytorskie, np. stawianie kropki po tytule tabeli, czy brak gradacji czcionki między śródtytułami w rozdziałach, a opisami tabel. Jednakże ta uwaga poczyniona jest raczej z obowiązku recenzenta i nie umniejsza mojej pozytywnej oceny całej rozprawy.

11. UWAGI RECENZENTA

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska autorstwa mgr Agnieszki Zborowskiej posiada znamiona rzetelnego opracowania. Mimo wyżej wyrażonych uwag, które

stanowią raczej inspirację do dalszych opracowań zgromadzonego materiału niż krytykę rozprawy - przedstawioną mi do recenzji pracę uznaję za właściwie przygotowany i poprawnie zrealizowany projekt badania naukowego, w pełni rozwiązujący założony cel pracy.

Poczynione uwagi, z których część ma być może charakter dyskusyjny i subiektywny, nie umniejszają mojej bardzo dobrej oceny całości rozprawy.

12. WNIOSEK KOŃCOWY

Reasumując oceniam rozprawę doktorską mgr Agnieszki Zborowskiej, jako oryginalny, nowatorski i mający znaczący wkład w **rozwój nauk o zdrowiu**. Praca została dobrze zaplanowana, metody badań dobrane właściwie, podobnie jak metody analiz empirycznych i statystycznych. Całość opracowania dokumentuje umiejętności badawcze Doktorantki, które w zakresie złożoności badanego zjawiska i wielości zmiennych oraz zastosowanych analiz materiału badawczego spełniają wymagania stawiane pracom na stopień doktora.

Na tej podstawie stwierdzam, że przedłożona do recenzji rozprawa doktorska pt. **„Czynniki wpływające na zjawisko wypalenia zawodowego wśród pielęgniarek i położnych”** spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.). W związku z powyższym mam zaszczyt przedłożyć Wysokiej Radzie Dyscypliny Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu wniosek o dopuszczenie Pani mgr Agnieszki Zborowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Z wyrazami szacunku

Kierownik
Zakładu Medycyny Rodzinnej i Pielęgniarstwa Środowiskowego
Wydział Nauk o Zdrowiu
Uniwersytetu Medycznego w Lublinie
B. Ślusarska
Dr hab. n. o zdrowiu Barbara Ślusarska